

ІКОНА (від грец. εἰκὼν — картина, зображення, образ) — прийнятий у церковній традиції та новітній історії мистецтва термін на позначення портретних і сюжетних зображень сакрального змісту. Найширше використовують у малярстві на дереві, полотні та ін. основах, також рельєфах на металі, камені, кістці, дереві, рідше — у монум. малярстві (живописі), вишивці, золотарстві. Із винайденням друкування з'явилися гравіювані І., здебільшого відтиски на папері (іноді — тканині), згодом також репродукції конкрет. шанованих І. Церква трактує І. як відтворення духов. начала буття, виводячи їх від відбитка лику Ісуса Христа на тканині (апокрифіч. «Нерукотворний Образ», надісланий цареві Едесси Абгарові). Історія цієї І. стала основою шанування **ікон чудотворних**, насамперед числен. Богородичних, які відтворювали з прижиттєвого зображення авторства євангеліста Луки (уявлення про нього як маляра поза-історичне, усі приписані йому І. пізні). **Іконопис** склався у реліг. мист. культурі православ. Сх. із визнанням християнства держ. релігією Рим. імперії й розвинувся на основі репертуару форм та засобів еллініст. мист. культури. Тоді найчастіше застосовували енкауст. техніку малювання на тонких дошках змішаними з розігрітим воском фарбами; згодом утвердили класичну для середньовіччя (втім і українського) темперну техніку (використовували й укр. майстри) з яєчним жовтком із накладенням фарб поверх просушеного поперед. шару. Від 17 ст. в Україні поширилася розроблена в зх.-європ. малярстві техніка з різноманіт. оліями як в'язучим матеріалом (спочатку у поєднанні з темперою), відтоді за основу почали використовувати полотно. В І. застосовували золото (зображення виконували на золотому тлі, ним оздоблювали одяг, передавали світло на найосвітленіших місцях); в Україні його вживали рідше, від 16 ст. поширилася імітація золота лаками на сріблі. Класич. період розвитку І. тривав до кін. 16 ст. Із падінням Візантії від 16 ст. І. поступово підпадала під вплив зх. малярства, в якому реалізм вищої, духов. сутності замінив «приземлений» реалізм «світу цього». Від поч. 17 ст. цей процес поширився й в Україні. Тут на ґрунті оригін. синтезу традиції та композиц. і тех. запозичень з арсеналу зх. культури утверджено своєрід. стиль профес. малярства, наділеного властивою сх.-християн. світові духов. глибиною у поєднанні з елементами сприйнятого через неї реалізму зх. зразка. У 17–18 ст., відходячи від істор. першооснови, укр. І. на профес. рівні найдовше у православ. світі зберігала й творчо розвивала самобутні традиції під всезростаючим напливом світських тенденцій із Зх., а на Лівобережжі — й реформованого на його взірці у 18 ст. рос. Сх. Під їхнім натиском у процесі внутр. змін від 19 ст. укр. І.

остаточно відійшла від влас. істор. досвіду, вступивши у притаманний сх.-християн. світу стан глибокої кризи.

На православ. Сх. І. збереглися від 4 ст., поодинокі від 6 ст. — у монастирі св. Катерини Александрійської на Синай. п-ові (Єгипет; серед них — «Богородиця», «Іван Предтеча», «Св. Сергій і Вакх», «Мученик і мучениця» — у Нац. музеї мистецтв ім. Б. та В. Ханенків, Київ). У православ. світі шанування І. отримало всебічне обґрунтування за часів іконоборства у Візантії (726–843), засн. на старозавіт. zasadі недоступності Бога, а, отже, неможливості його зображати, що призвело до нищення І. Прихильники шанування І. виходили з ідеї втілення Ісуса Христа, виправдовуючи зображення Бога, який «стався чоловіком», у Його «земній» іпостасі. У теол. системі І. із Святим Письмом були доказом втілення, що надало їм винятк. значення у церк. традиції та забезпечило повсюдне утвердження. Саме за цих умов стався відхід від закоріненого в еллініст. епосі ранньохристиян. досвіду й опрацьовано основи І. як виду церк. мистецтва, розроблено норми для сх.-християн. реліг. **іконографії**, визначаючи заг. теологічно обумовлені засади трактування поодиноких сюжетів. Із поширенням візант. християнства на слов'ян. світ ця система утвердилася і в Україні, давши початок новому відгалуженню християн. мистецтва.

З огляду на візант. родовід укр. християнства найдавніші укр. І. теж походили з Візантії. З них зафіксовано лише поодинокі новіші — втрачене 1718 «Успіння» 11 ст. (Успен. собор у Києві); у літописі — Константиноп. І. «Богородиця Заступниця» Києво-Поділ. церкви Богородиці Пирогошої, шанування якої започаткувало розроблену від 2-ї пол. 12 ст. знану за пізнішими зразками іконографію Покрови Богородиці. Частково збереглася привезена разом із нею у серед. 12 ст. «Богородиця Страсна» («Вишгородська Богородиця»; невдовзі вивезена до Владимира — «Владимирська Богородиця»; зберігається у ДТГ, Москва). Візант. та поствізант. І. надходили в Україну різними шляхами регулярно, а рівень конкрет. зразків засвідчують «Холмська Богородиця» константинопол. школи кін. 11 ст. з собору Різдва Богородиці в м. Холм (нині Польща) та «Спас» (злам 15–16 ст.) із Троїц. церкви в с. Річиця Зарічнен. р-ну Рівнен. обл. Візант. спадщина була гол. орієнтиром для укр. майстрів доби середньовіччя. Ці зв'язки зберігалися й на початк. етапі творення зверненого уже до європ. Зх. нового малярства 17 ст., поки з утвердженням такої орієнтації сприйнятий насамперед через графіку елемент зх. походження, замінивши традиц. прориси, не став осн. зовн. складовою мист. синтезу нової доби.

В 11 ст. у Києві з'явилися перші І. влас., невізант.,

традиції — «Св. Гліб і Борис» (1200 їх зафіксовано у Софій. соборі у Константинополі) та «Св. Антоній і Феодосій Печерські». В Україні вели інтенсивні іконогр. пошуки, концентровані на спіл. сх.-християн. темах і сюжетах, нерідко самотутньо інтерпретованих. Поза тематикою святих влас. традиції оригін. іконографію в Україні майже не розробляли: набула поширення лише тема Покрови Богородиці у переосмисленій від 2-ї пол. 15 ст. влас., київ., версії 13 ст. та в запозиченому від 2-ї пол. 17 ст. із Європи укладі за схемою композиції «Мадонна милосердя».

Показовим здобутком нац. традиції став оригін. варіант ансамблю І. в інтер'єрі храму. Від 14 ст. на основі візант. півфігур. (в Україні не відомі) «Молінь» (влас. термін традиції «Деїсус») із вибраними святими склався комплекс І. з цілофігур. «Моліннями» у верх. ярусі та «Спасом» (нерідко винятковим для сх.-християн. світу на повний зріст, виведеним від постаті на правому пілоні передвітар. арки у візант. системі монум. малярства) чи «Богородицею» й храмовими наміс. образами. Від 2-ї пол. 15 ст. у комплексі з І. передвітар. огорожі з'явилися монум. «Страсті» та «Страшні суди», що створило триєдиний ансамбль найважливіших у теол. сенсі тем. Тоді ж одним із найпоказовіших виявів влас. іконогр. пошуків утвердилися не фіксовані за межами України намісні І. «Богородиця з похвалою (пророками)» в парі зі «Спасом у славі» та «Нерукотворний Образ» над цар. вратами, найкраще знані на перемишл. ґрунті та Волині. Від поч. 16 ст. комплекс І. перетворився на багаторядну регулярну структуру, увібравши цикли великих свят, «Моління» та пророчий ряд із «Розп'яттям» (у 17 ст. зрідка також «Страсті» та цикл «П'ятидесятниці»). Він став класич. нац. варіантом огорожі перед віттарем як «зримий образ незримого світу», допускаючи широку різноманітність конкрет. вирішень, як і версії без верх. рядів та окремих складових елементів. Від 17 ст. утверджено різьблене обрамлення І. як основу конструкції (відповідно до заг. тенденцій епохи — зх. іконогр. зразка). Від 16 ст. більшого поширення набули І. індивід. поклоніння та автор. написи і дати (перші — перемишл. маляра О. Горошковича 1547, хоча укр. малярі підписувалися рідко; від 2-ї пол. 17 ст. підписи набули певного поширення у майстрів регіон. осередків перемишл.-львів. кола).

Від кін. 11 ст. у Києво-Печер. монастирі працював перший занотований у джерелах укр. маляр св. Алімпій Печерський. Від його творчості фіксується й ансамбль передвітар. огорожі у складі п'яти І. «Моління» та двох намісних (одна з них — «Богородиця»). Із цього середовища збереглася також найдавніша укр. І. влас. іконографії — «Богородиця зі св. Антонієм та Феодосієм Печерськими» зі Свен. Успен. монастиря поближ. м. Бранськ (Польща; зберігається у ДТГ). В Україні середньовічні І. вціліли лише в зх. регіоні, а також на суміж. укр. етніч. та історично пов'язаних із ними

територіях на теренах ниніш. Білорусі, Польщі, Словаччини, від 17 ст. — на всій етніч. території, від кін. 18 ст. — і в новоприєднаних пд. р-нах. Найбільше укр. І. у Польщі — з давніх Перемишл., Холм. і Белз. єпархій; вони зосереджені в Істор. музеї та Музеї нар. будівництва у Сяноці, Нац. музеї у Кракові, Нац. музеї Перемишл. землі в Перемишлі, Музеї-замку в Ланьцуті, Окруж. музеї в Новому Сончі, регіон. музеях. Найбільші зібрання у Словаччині — у Шариш. музеї у Бардієві, Музеї укр.-русин. культури у Свиднику, у Білорусі — у Нац. мист. музеї та Музеї давньої білорус. культури ІМФЕ НАН Білорусі в Мінську (насамперед із теренів істор. Володимир.-Берестей. єпархії). Найбільша колекція І. в Україні — в Нац. музеї (бл. 3500, із них бл. 170 — 13-15 ст. та бл. 700 — 16 ст.), галереї мистецтв, Музеї нар. архітектури та побуту, Музеї історії релігії (усі — у Львові), НХМ, Нац. Києво-Печер. істор.-культур. заповіднику, Нац. музеї нар. архітектури та побуту у Києві, Волин. (Луцьк), Остроз. (Рівнен. обл.) і Рівнен. краєзнав. музеях, регіон. музеях. В останні десятиліття відроджено церк. зібрання, найбільшим з яких є колекція львів. монастиря студитів «Студіон» з І. від 14 ст., з'явилися приватні зібрання. Найдавнішими у Зх. Україні є група ікон «мініатюр. стилю» 2-ї пол. 13 ст.: фрагмент із вибраними святими з церкви св. Миколи у с. Тур'я Буського р-ну Львів. обл., не зафіксов. походження «Покрова Богородиці» (НХМ), «Св. Параскева зі сценами історії» з церкви архангела Михаїла в с. Ісаї Турків. р-ну Львів. обл. (із вираз. елементами зх. стилістич. та іконогр. родоводів; Нац. музей у Львові). Від остан. третини 13 ст. в іконописі Галиц.-Волин. князівства розробляли власний варіант монум. стилю ранніх Палеологів, до якого належать І. «Богородиця Одигітрія» з Успен. церкви в с. Дорогобуж Гоцан. р-ну Рівнен. обл. (Рівнен. краєзнавчий музей) та «Богородиця з Еммануїлом» із церкви в с. Ісаї (Нац. музей у Львові), втрачений оригінал «Жидачівської чудотворної ікони Втілення» (м. Жидачів Львів. обл., церква Воскресіння Христового); від 1-ї пол. 14 ст. найдавніші збережені І. з «Молінь»: «Архангели Михаїл і Гавриїл» з церкви св. великомучениці Параскеви в с. Далява Дрогоб. р-ну Львів. обл. та «Св. Георгій» з церкви у с. Тур'я (усі — Нац. музей у Львові). Пізню версію стилю репрезентують цілофігур. «Спас» із церкви св. Кузьми і Дем'яна біля м. Сянок (Польща; Істор. музей у Сяноці), «Архангел Михаїл із діяннями» з церкви св. Миколи у с. Сторона Дрогоб. р-ну (Нац. музей у Львові). До серед. 14 ст. утвердився варіант стилю зрілих Палеологів, найранішим зразком якого є «Богородиця» з церкви Покрови Богородиці в Луцьку (НХМ). Традиції малярства періоду домінування візант. ісихазму (2-а пол. 14 ст.) відобразилися у трактуванні висвітлень ликів на І. св. великомучениці Параскеви зі сценами історії з каплиці в с. Кульчиці Самбір. р-ну Львів. обл. (Львів. галерея мистецтв) та двох версіях «Св. Георгія» — з церков св. Йоакима й Анни в с. Станіля (Нац. музей у Львові) й Перенесення

мощей св. Миколи у с. Старий Кропивник (обидва — Дрогоб. р-ну; «Студіон»). Ін. напрям пропонує «Преображення» з церкви Собору Богородиці в с. Бусовисько Старосамбір. р-ну Львів. обл., до якого близьке «Принесення Марії до храму зі сценами історії» з церкви в с. Станіля (обидві — Нац. музей у Львові). Усі вони інтерпретують фундам. сх.-християн. засади на ґрунті влас. культури й (за винятком двох волин.) належать до доробку майстрів перемишл. кола. Піднесення на зламі 14–15 ст. у Перемишлі монум. малярства, реалізованого насамперед у костелах Польщі, знайшло відображення у комплексі І. з церкви св. Параскеви Тирновської у с. Радруж у Польщі («Спас Нерукотворний», «Зішестя Святого Духа», «Богоявлення», «Св. Микола з історією») й «Христі Халкітисі» з церкви Різдва Богородиці в с. Стариці Яворів. р-ну Львів. обл. (усі — Нац. музей у Львові). Із відновленням митрополії з центром у Києві (1458) за нових істор. умов входження укр. земель до складу Литви і Польщі та занепаду під турец. агресією Візантії зі слов'ян. країнами Балкан від 2-ї пол. 15 ст. у руслі заг.-нац. культур. оновлення розпочався пізньосередньовіч. період історії І., знаний на початк. етапі насамперед за пам'ятками перемишл. школи. Тоді ж виразніше позначилися запозичення поодиноких мотивів із зх. іконографії, проте поза орнам. оздобленням тла та обрамлень цю практику не утвердили. Відтоді активно розвивалася переддвітарна огорожа: число наміс. І. дійшло до традиц. чотирьох, від поч. 16 ст. у ній з'явився цикл великих свят, від остан. третини століття — «Моління» із вибр. святими витіснив чин апостолів, поширився пророчий ряд. Від 16 ст. значно ширшою стає географія пам'яток, до яких додано також писемні джерела. До заг. картини долучився волин. регіон із визнач. зразками — Межиріч. «Богородицею» (с. Межиріч Остроз. р-ну Рівнен. обл.; Троїц. церква Троїц. монастиря), намісними «Спасом» та «Богородицею» із собор. церкви пророка Іллі (м. Камінь-Каширський Волин. обл.), цар. вратами з групою І. однієї майстерні з околиць м. Сарни Рівнен. обл. з намісними І. «Спас» (1592) із Преображен. церкви у с. Великі Цепцевичі Володимирец. р-ну Рівнен. обл. та «Богородиця» (1595) із вкладним написом Анни Мильської з князів Гольшанських із Покров. церкви у смт Нові Стрілища Львів. обл.; виділяють також І. «Покрова Богородиці» (злам 15–16 ст.) із Троїц. церкви в с. Річиця Зарічнен. р-ну (обидві — Рівнен. краєзнавчий музей), храмові «Преображення» з церкви у с. Кураш Дубровиц. р-ну Рівнен. обл. (Нац. музей у Львові), «Спас у славі» з церкви архангела Михаїла у с. Промінь Луцького р-ну (Волин. краєзнавчий музей), «Спас Нерукотворний» із Василів. ротонди у м. Володимир-Волинський Волин. обл. (Володимир-Волин. істор. музей), «Богородиця» з церкви св. Миколи в м. Олевськ Житомир. обл. (місцезнаходження невідоме), одинока для середньовіч. Волині І. з історією — храмовий «Пророк Ілля» кін. 16 ст.

з церкви в м. Дубно (Дубен. істор.-культур. заповідник, Рівнен. обл.). Від поч. 16 ст. уціліли львів. пам'ятки, насамперед «Св. Петро та Василій Великий» із «Моління» церкви св. Миколи в с. Лисятичі Стрий. р-ну Львів. обл., «Св. Юрій і великомучениця Параскева» з церкви св. Кузьми і Дем'яна в с. Корчин Сколів. р-ну Львів. обл., «Розп'яття» з Успен. церкви в с. Борщовичі Пустомитів. р-ну (усі — Нац. музей у Львові). За цим колом постали «Богородиця» з церкви св. великомучениці Параскеви в с. Красів Микол. р-ну Львів. обл., «Спас» із церкви Різдва Богородиці в с. Ременів Кам'янка-Бузького р-ну Львів. обл. (усі — Нац. музей у Львові). Від серед. 16 ст. І. збереглися на Прикарпатті: «Розп'яття» з церкви архангела Михаїла в с. Грабів Рожнятів. р-ну Івано-Фр. обл. (Івано-Фр. ХМ), «Спас у славі» з Вознесен. церкви в с. Липа Долин. р-ну Івано-Фр. обл. (Нац. музей у Львові), «Іван Предтеча з історією та євангелістами» (м. Рогатин Івано-Фр. обл., церква Зішестя Святого Духа) та група І., пов'язаних з іменем Дмитрія, насамперед із церков Різдва Богородиці та св. Миколи у м. Долина Івано-Фр. обл. (усі — Нац. музей у Львові). Для Закарпаття найдавнішою І. є «Архангел Михаїл» 1-ї третини 16 ст. з церкви Зішестя Святого Духа в с. Колочава Міжгір. р-ну Закарп. обл.; кін. 16 ст. репрезентують храмові «Вознесення» церкви в с. Ясіня Рахів. р-ну Закарп. обл. та «Похвала Богородиці» з церкви архангела Михаїла у с. Ужок Великоберезнян. р-ну Закарп. обл. Вони належать до доробку майстрів Перемишля та їхніх послідовників. 16 ст. датують поодинокі зразки з Холмщини: не зафіксов. походження «Воскресіння — Зішестя до пекла» й «Спас у славі» з церкви Покрови Богородиці побл. м. Грубешів (Польща; обидва — Нац. Києво-Печер. істор.-культур. заповідник). До того ж часу належать найдавніші І. Берестейщини: «Розп'яття» з церкви архангела Михаїла у с. Черськ Маневиц. р-ну Волин. обл. (Нац. музей у Львові). Від поч. 16 ст. група І. збереглася на підпорядк. Перемишл. єпархії теренах Пн.-Сх. Словаччини, здебільшого з доробку перемишл. майстрів, зокрема «Страшний суд» О. Горошковича з церкви Перенесення мощей св. Миколи в с. Руська Бистра у Словаччині (Музей укр.-русин. культури у Свиднику) та їх послідовників із менших осередків. Від серед. 16 ст. виразно простежується наростання графіч. стилізації, насамперед у провінц. осередках, кількість яких помітно зросла, що стало одним із виявів кризи традиції. До кін. 16 ст. цей процес утвердив на регіон. рівні нар. течію малярства. Водночас майстри-професіонали вели найповніше виявлені у львів. середовищі від 1590-х рр. пошуки нового стилю, орієнтуючись не на сх.-християн., а зх.-європ. іконогр. зразки. Від кін. 16 ст. у Львові на синтезі влас. традиції та окремих елементів європ. походження склалася нова мист. система, фіксована від І. «Богородиця з похвалою» (1599) маляра Федора з церкви Покрови Богородиці в с. Ріпнів Буського р-ну Львів. обл. (Львів. галерея мистецтв) й закріплена в іконостасі П'ятниц. церкви 2-ї

пол. 1610-х рр. Засн. на використанні зх.-європ. гравюр як іконогр. зразків зі збереженням традиц. образ. та планово-просторових засад, новий стиль остаточно утвердив іконостас Успен. церкви, виконаний М. Мороховським-Петраховичем та Ф. Сеньковичем (1616–38, з перервою, перенесено у с. Великі Грибовичі Жовків. р-ну; Нац. музей у Львові; Рим, Музей Укр. катол. університету св. Климента Папи) та дещо пізніший з Микол. церкви в м. Замостя (Польща, втрачено). На відміну від волин. та київ. шкіл, у львівській складова зх. походження у новій системі малярства відігравала меншу роль. У серед. 17 ст. щодо «козац. малярів» П. Алепський відзначив: від Зх. перейняли «красу малювання ликів і одерж», формал. й тех. засоби; разом із тим зберегли духов. склад образів та послідовно відмежовувалися від європ. реалізму, завдяки чому уникали перетворення І. на картини реліг. тематики.

Посилення європ. впливу призвело до появи напряду, виразніше звернутого до Зх., який репрезентують Ю. Шимонович-старший, М. Домарацький, анонім. автор іконостаса Успен. церкви побл. Маняв. скиту (Івано-Фр. обл.; «Студіон»). Наприкінці століття набрала значення школа іконопису у м. Жовква (нині Львів. обл.; Д. Роевич та І. Руткович). На Волині з її істор. київ. гравітацією вирізнялися пов'язані з Києвом монастир. майстри Луцька та околиць кін. 17 — поч. 18 ст. Тут виділяються намісний «Спас» із церкви Різдва Богородиці у м. Камінь-Каширський (Волин. краєзнавчий музей), спадщина анонім. авторів, зокрема іконостас Успен. церкви у с. Білосток Луцького р-ну Волин. обл. та «Воздвиження Хреста» в іконостасі Маняв. скиту (обидва — Нац. музей у Львові). На Рівненщині та Житомирщині панувала нар. чи наближена до неї традиція. Ця тенденція характерна для більшості регіонів Правобережжя, де не склалися профес. школи, а функціонували регіон. центри на зразок перемишл. осередку в м-ку Риботичі (Польща) та м. Судова Вишня Львів. обл. На зх. окраїні укр. етніч. тер. у Польщі, Словаччині та на Закарпатті І. для церков дедалі активніше малювали провінц. майстри лат. культура.

У Києві поряд із міськими ремісниками традиційно діяли монастир. малярі. Серед нечислен. найдавніших пам'яток — «Св. Микола» із Софій. собору (Нац. музей у Львові), «Успіння зі св. Антонієм і Феодосієм Печерськими» з церкви Різдва Христового у Києві роботи гравера І. Щирського (НХМ), «Св. Микола» (церква св. Миколи Набережного у Києві). Окремі І. київ. школи збереглися в околицях Луцька, зокрема «Спас на престолі з ангелами» з церкви Покрови Богородиці у с. Дорогиничі Локачин. р-ну Волин. обл., «Моління» з церкви Різдва Богородиці в с. Рудка-Козинська Рожищен. р-ну Волин. обл. та Успен. церкви в с. Твердині Локачин. р-ну (усі — Волин. краєзнавчий музей). Від кін. 17 ст. деякі І. збереглися на Лівобережжі. Чернігівщину репрезентують намісні «Спас» та

«Богородиця» з Успен. церкви Преображен. монастиря у м. Новгород-Сіверський Черніг. обл. (Нац. архіт.-істор. заповідник «Чернігів стародавній»), не зафіксованого походження «Моління» (1690) та «Покрова Богородиці» з церкви в с. Кобижча Бобровиц. р-ну Черніг. обл. (обидві — НХМ), найстарший для регіону втрачений комплекс І. Успен. собор. церкви Єлец. монастиря у Чернігові. Серед пам'яток Полтавщини варто відзначити намісну І. «Богородиця» (приватна збірка) і «Розп'яття з Богородицею, Іваном Богословом та лубенським полковником Л. Свічкою» з Вознесен. церкви у с. Олексіївка Гребінків. р-ну; із Сумщини примітні «Св. Микола з історією» з Михайлів. церкви у с. Михайлівка Лебедин. р-ну, «Св. Йоаким» та «Св. Анна» з Михайлів. Предтечен. пустині (усі — НХМ), втрачені комплекси І. з Михайлів. надбрам. церкви Сум. чол. монастиря та Микол. церкви в с. Грунь Лебедин. р-ну. Харківщину репрезентують намісні «Спас», «Богородиця» та храмове «Різдво Богородиці» церкви в с. Дворічний Кут Дергачів. р-ну (втрачені). І. Лівобережжя загалом відображають нові тенденції малярства 17 ст., проте майже позбавлені безпосеред. впливів Зх. Місц. малярство склалося на київ. основі, зусиллями київ. монастир. майстрів та митців, які прибували сюди з переселенцями з ін. регіонів. Єдиним зафіксов. значнішим осередком тут виступив Чернігів, спадщина якого майже втрачена. Кін. 17 ст. ознаменований поміт. піднесенням київ. малярства, хоч його зразки збережено за межами Києва, насамперед на Волині. Уявлення про нього дають також місц. пам'ятки 18 ст. До них належать частини іконостасів Софій. та Успен. соборів у Києві. В Успен. соборі зберігся наміс. ряд із монум. «Спасом» та «Богородицею»; від створеного після пожежі 1718 печер. ансамблю — монум. намісний «Собор святих отців печерських» та «Різдво Христове», «В'їзд до Єрусалима», «Тайна вечеря», «Зішестя Святого Духа» циклу великих свят роботи черніг. маляра Я. Глинського (НХМ). Єдиним майже повним у Києві з того часу є комплекс І. Троїц. надбрам. церкви Києво-Печер. лаври. Їх доповнюють окремі І. ансамблів із Покров. церкви у с. Сулимівка Бориспіль. р-ну, намісні «Спас» та «Богородиця» з церкви Різдва Богородиці в с. Мала Бугаївка Васильків. р-ну Київ. обл. (усі — НХМ). Поодинокі київ. І. відтоді збереглися також у сільс. церквах околиць Луцька. До вже відзначеного доробку двох анонім. майстрів кін. 17 ст. («Покрова Богородиці» автора храмового образу Маняв. скиту в церкві св. Миколи у смт Локачі Волин. обл.), до них слід додати також «Преображення» з церкви Казан. ікони Богородиці с. Садів Луцького р-ну (Волин. краєзнавчий музей). Як і спадщина майстра Успен. церкви с. Білосток Луцького р-ну, ці І. стилем, образ. та маляр. трактуванням є попередниками центр. пам'ятки Лівобережжя 1-ї пол. 18 ст. — іконостаса Преображен. церкви у с. Великі Сорочинці Миргород. р-ну Полтав. обл. (бл. 1732). Підкреслено монум., наділені внутр. глибиною образів та

розвинутим декор. чуттям його композиції є однією з вершин нац. малярства. Вони репрезентують ширшу течію мистецтва Лівобережжя, з якої відомі ще тільки намісні «Спас», «Богородиця» та «Іван Богослов» із Микол. церкви у с. Куцєволівка Онуфріїв. р-ну Кіровогр. обл. (Дніпроп. ХМ). Іншу стиліст. лінію відтворюють І. з Успен. церкви Спас. монастиря у м. Новгород-Сіверський «Старозавітна Трійця», «Покрова», «Св. Володимир Великий» (Нац. архіт.-істор. заповідник «Чернігів стародавній»). Зі збереженої у фотографіях спадщини Сумщини можна назвати ансамбль І. Воскресен. церкви у м. Лебедин.

Пам'ятки Києва та Лівобережжя відзначені своєрід. підкреслено реаліст. стилем (початки його формування не відомі), особливістю якого є, на відміну від тогочас. європ. досвіду, не світська, а істор. духовна складова. Поряд із послідов. уникненням визначал. для зх.-європ. мист. системи перспектив. планово-просторових співвідношень це забезпечило самобутність традиції при її формал., тільки зовн., спорідненості з європ. світським малярством. На Правобережжі у зв'язках із київ. середовищем виділяють майстрів монастир. церков з околиць Луцька. Остан. знач. зразком цього малярства став створений бл. 1722 з участю Й. Кондзелевича комплекс І. церкви Різдва Богородиці Загорів. монастиря (Нац. музей у Львові). Із прийняттям унії істор. київ. зв'язки Волині поступово перервалися, київ. орієнтація занепала. Твор. процес визначали майстри малих осередків. В істор. перемишл.-львів. регіоні на заг. тлі виділявся львів. осередок, проте він так само занепав. У жовків. осередку довше зберігали позиції, на що вказує творчість визнаного майстра 1-ї пол. 18 ст. В. Петрановича, але від серед. століття вона теж піддалася заг. тенденції. Заклуч. період розвитку нового малярства у 2-й пол. 18 ст. пропонує багатопланову картину продовження традиції за умов посилення значення європ. складової мист. синтезу. Найорганічніше власну систему розвивали у Києві та на Лівобережжі. Тут центр. пам'яткою є І. монум. іконостаса поч. 1760-х рр. Вознесен. церкви у смт Березна Черніг. обл. (НХМ). Київ. осередок, у якому пров. роль відігравала майстерня Києво-Печер. лаври, репрезентують І. «Св. Варвара» та «Св. Катерина» із Хрестовоздвижен. церкви на Подолі (НХМ). На Лівобережжі поряд з ансамблями (напр., Варварин. церкви у м. Новгород-Сіверський, Успен. та Покров. церков у м. Охтирка Сум. обл., Преображен. церкви Лубен. Мгар. монастиря) та поодинокими І., знаними здебільшого з фотографій, виділяють ранні І. В. Боровиковського 1780-х рр. (НХМ).

На Правобережжі від серед. 18 ст. посилювався напрям, тісніше пов'язаний з європ. традицією, що репрезентував її провінц. варіант. Досі він найкраще знаний за діяльністю малярні Почаїв. монастиря (Терноп. обл.), зорієнтов. на скромні провінц. зразки лат. кола. У 2-й пол. 18 ст. на тлі прогресуючої латинізації профес. малярства ця тенденція стала загальною.

Показово, що над ансамблем І. новоспорудж. собору св. Юра у Львові працював зайнятий при магнат. дворах К. Радивилівський, а завершив після навч. у Відні Л. Долинський — автор більшості найважливіших маляр. ансамблів не тільки міста кін. 18 ст., а й комплексу І. поч. 19 ст. Успен. церкви Почаїв. монастиря. Природну зх. орієнтацію мала й реліг. творчість вихованця Рим. академії св. Луки О. Білявського. Із занепадом профес. середовища укр. малярів на якнайширшому тлі провінц. творчості для церков усе частіше працювали майстри зх. культур. орієнтації (найвиразніше цей процес позначився у перемишл. істор. регіоні), чому на Правобережжі сприяло посилення латинізац. процесів в уніат. Церкві, утверджуючи остаточно розрив з основами нац. традиції. Водночас на зх.-укр. землях звичною стала діяльність для церков поряд із польс. та австр. майстрами, зокрема віден. фірм, що спеціалізувалися на облаштуванні храмів, на Закарпатті — угорських. Оновлення нац. реліг. малярства розпочалося від серед. 19 ст. за умов відродження профес. укр. малярства зусиллями М. Устияновича і Т. Копистинського, які виходили з краків. та віден. академ. зразків. На тер. підрос. України природно насаджувався офіц. заг.-імпер. стиль. Нац. відродження від серед. 19 ст., археол. рух і викликаний ним інтерес до церк. старовини на тлі інтенсив. розвитку церк. будівництва сприяли появі на поч. 20 ст. спроб відродження І. у візант. традиції середньовіч. доби та пошуків у відповід. напрямі на ґрунті новіт. маляр. течій. Їх започатковано перед 1-ю світ. війною, найактивніше розвинено у львів. середовищі міжвоєн. періоду не без зусиль емігрантів з України. Використовували середньовічні зразки, робили спроби надати їм актуал. звучання через призму новіт. мист. пошуків, відроджували академізм. Проте пошуки не виходили за рамки тех. та іконогр. наслідування й не стали основою нового самобут. стилю. На території України в складі СРСР розвиток І. як самост. напряму профес. творчості майже перервався, що повторилося й у зх.-укр. регіоні після його приєднання до Рад. Союзу. Традиції І., орієнтовані на середньовічні взірці й засн. на новіших грец., у цей час продовжували насамперед у діаспорі та поодинокі майстри в Україні. Після оновлення церк. життя у 1990-х рр. тривало наслідування давніх іконогр. зразків (насамперед грец., рос., рідше укр.), поширилася їхня інтерпретація відповідно до напрямів шукань модер. мистецтва.

Рекомендована література

1. Свенціцький-Свяницький І. Ікони Галицької України XV-XVI вв. Л., 1929;
2. Свенціцька В. Іван Руткович і становлення реалізму в українському малярстві XVII ст. К., 1966;
3. Гординський С. Українська ікона 12-18 сторіч. Філадельфія, 1973;
4. Логвин Г., Міляєва Л., Свенціцька В. Український

- середньовічний живопис. К., 1976;
5. Жолтовський П. М. Український живопис XVII-XVIII ст. К., 1978;
 6. Š. Tkáč. Ikony zo 16.-19. storočia na Severovýchodnom Slovensku. Bratislava, 1982;
 7. Свенціцька В. І., Сидор О. Ф. Спадщина віків. Українське малярство XIV-XVIII ст. у музейних колекціях Львова. Л., 1990;
 8. Овсійчук В. А. Майстри українського барокко. Жовківський художній осередок. К., 1991;
 9. R. Biskupski. Ikony w zbiorach polskich. Warszawa, 1991;
 10. V. Grešlík. Ikony Šarišského múzea v Bardejove. Bratislava, 1994;
 11. Овсійчук В. Українське малярство X-XVIII століть. Проблеми кольору. Л., 1996;
 12. L. Milyaieva. The Ukrainian Icon 11-18th Centuries. From Byzantine Sources to the Baroque. S.-Petersburg, 1996;
 13. Українська ікона XII-XIX ст. у колекції НХМУ: Альбом. К., 2005;
 14. Міляєва Л. (за участі М. Гелитович). Українська ікона XI-XVIII століть: Альбом. К., 2007;
 15. M. Janocha. Ikony w Polsce od średniowiecza do współczesności. Warszawa, 2008;
 16. B. Puskás. A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon Hagymány e megújítás. Budapest, 2008;
 17. Дорофієнко І., Міляєва Л., Рутковська О. Сорочинський іконостас. К., 2010;
 18. 150 шедеврів Великої Волині. Р., 2011;
 19. Таранушенко С. Іконостаси Слобідської України. Х., 2011.

В. С. Александрович

Фотоілюстрації

Бібліографічний опис:

Ікона / В. С. Александрович // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-13026>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).